

**DEMOKRASI
PLATFORMU
DERGİSİ**

Demokrasi Platformu Dergisi
International Refereed Journal

ISSN: 1305-4600

10 (35), 64-91, 64-91.

Afganistan'da Mollalar ve Taliban ilişkisi

The Lands of the Mullas and the Taliban in Afghanistan

Aminullah Koshan

Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
PhD., Süleyman Demirel University, Faculty of Theology

E-Posta: aminkoshan@yahoo.com

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3235-3778>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/ Winter-December

Geliş/Received: 15 Nisan/April 2021

Kabul/Accepted: 15 Kasım/November 2021

Yayın/Published: 15 Aralık/December 2021.

Atıf/Cite As

Koshan, Aminullah. "Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi". *Demokrasi Platformu Dergisi*, 10 (35), 2021, 64-91.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Copyright © Published by Serkan Yorgancılar, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Koshan, Aminullah. Afganistan’da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

Öz

Afganistan toplumunda bireylerin tutum ve davranışının belirlenmesinde, dünya görüşü ve hatta yaşam şekillerinin oluşumunda din etkili bir faktör olarak kabul edilmektedir. Afganistan toplumunda din; önemli bir unsur olduğu için Taliban, mollalar, cami imamları vs. de toplum ve bireyler üzerinde etkili ve söz sahibidirler. Din adamlarının, bütün toplumlarda bireyler üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, Afganistan toplumunda da mollalar bireylerin toplumsal ilişkilerini, yaşam biçimlerini ve dünya görüşlerini büyük oranda etkilemektedir. Bu çalışmada, Afganistan’da mollalar ve Taliban’ın hangi düzeyde ilişki içinde oldukları, Taliban’ın buralara gelmesinde mollaların rolleri ve bundan sonra Taliban’ın mollalara ne kadar sahip çıktığını ortaya konması amaçlanmaktadır. Nitel araştırma tekniği olan literatür ve dokümantasyon tarama metodu ile hazırlanan bu araştırmanın ana problemi Afganistan’da dini bir statü olarak mollalar ve Taliban ilişkisi ve bu ilişkiyi etkileyen faktörlerin tespitidir. Afganistan’da molla ve Mevlevilerin saygınlığı ve otoriterliği kutsal değerler gibi korunmaya devam etmektedir. Toplumun dini ve manevi önderi konumunda olan mollaların, dini alanlarda olduğu kadar toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda da oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Afganistan toplumunun ekonomiden eğitime, siyasetten hukuka ve aileden kültüre kadar vizyonlarının oluşmasında din olgusu belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Din olgusunun aktörleri olarak; mollalar ve Taliban ilişkisi bu bağlamda önem arz etmektedir. Çalışma günümüzde Afganistan toplumunda mollalar ve Taliban ilişkisi ile ilgili bilgiler verecek olması dolayısıyla önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Toplumunu, Mollalar, Mevleviler, Din, Medrese ve Cami İmamları

Abstract

Looking at the history of Afghanistan, it is seen that turmoil and instability continue because Afghanistan has been turned in to a war zone by the great powers of the World due to internal and external reasons. The lack of political stability in the country has seriously damaged the infrastructure and superstructure. It is seen that the weakness of the political authority caused the emergence of different groups and international terrorist organizations and the outbreak of conflict. Therefore, these ongoing conflicts in the country have deprived the people of Afghanistan of many opportunities.

Leaders in society have the power to influence and direct people because they are familiar with the social realities in which they grow. This power allows them to have effect on society. This effect can manifest itself in the political, social and economic fields, as well as in the religious field. It is seen that leaders with religious identities who associate their words and actions with the sacred act as an important actor in determining the route of Afghanistan society's thought, attitude, behavior and similar fields. In Afghanistan society, religion is accepted as an effective factor in determining the attitudes and behaviors of individuals, their worldview and even in the formation of their lifestyles.

As religious people have effects on individuals in all societies, the mullahs also have a great effect on individuals social relations, lifestyle and worldviews in Afghanistan society. In this study it is aimed to reveal the level of relations between the mullahs and the Taliban in Afghanistan, the roles of mullahs in the coming of the Taliban, and after that, how much the Taliban took care of the mullahs. The main issue of this research that was prepared with literature and documentation scanning method and qualitative research technique is to determine the relationship between the mullahs and the Taliban as a religious status in Afghanistan and the factors affecting this relationship.

In Afghanistan the prestige and authoritarianism of the mullahs and Mevlevis continue to be protected as sacred values. It is known that religious leaders and ulama have an important position and their ideas and they are being accepted by all segments. Therefore, the courage of the ulama, which adopts religious authorities and the people; institutions engaged in religious activities such as masjids, mosques and madrasahs; are the main actors that have an impact on the religious, social, social and political life of the people. It is known that mullahs, who are the religious and spiritual leaders of the society are very effective in social and socio-cultural fields just as they are in religious fields. Therefore, the phenomenon of religion stands out as a determining factor in the formation of the visions of the Afghan society about economy, education, politics, law family and culture. As the actors of the phenomenon of religion; the relationship between the mullahs and the Taliban is important in this context. The study is considered important because it will give information about the current relationship between the mullahs and the Taliban in Afghanistan society.

Keywords: Afghan society, Mullahs, Mevlevi, Religion, Madrasa and Mosque Imams

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

Giriş¹

Anayasanın ikinci maddesinde Afganistan Devleti, Devlet-i Cumhuri İslam'ı olarak, Afganistan'ın dini ise İslam olarak geçmektedir. Afganistan'da yaşayan halkların % 99'u Müslüman olup, bunlardan % 82'si Ehl-i Sünnet, % 17'si Şii ve kalan % 1'i ise başka dinlere mensuptur (Eyyübi, 2011: 19). Şii (Hazara) grubunun yaklaşık iki yüz bini İsmailiye koluna mensup olup, geri kalan kısmı ise Caferi'dirler (Roy, 1990: 57).

Afganistan, yıllardır çeşitli (iç ve dış) sebeplerden kaynaklanan çatışmaların odağı haline gelmiştir. Bu durum ülkede siyasi istikrarsızlığı ve farklı gruplaşmaları beraberinde getirmiş ve oluşan kaotik ortam, uluslararası terör aktörlerine alan açmıştır. Dolayısıyla ülkede devam eden bu çatışmalar, Afganistan halkını birçok imkândan mahrum bırakmıştır. Ülke, özellikle yaşadığımız sanayi, teknolojik ve bilimsel alandaki gelişmelerinden uzak kalmış, bilgi ve bilim alanında herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır. Ülkede büyük ölçüde geleneksel toplumsal yapının devam etmesi dolayısıyla toplumsal aktörlerin de toplumsal yapının içinde geliştiği görülmektedir. Bu aktörlerden biri de mollalardır. Toplumların içinde buldukları durumu anlamı kılmalarında veya meşrulaştırmalarında, değişen süreçlerinde ve bu süreçlerin yönetip yönlendirilmesinde kendi içlerinden çıkardıkları liderlerin rolü belirleyici olmaktadır. Bu liderler siyasi bir özellik taşıyabileceği gibi dini bir hüviyet de gösterebilir. Özellikle dini liderler kutsalla bağ kurdukları düşüncesiyle meşruiyetlerini oluşturmakta toplumda büyük saygı duyulmaktadır (Wach, 1990: 403-404). Afganistan'da mollaların saygınlığı ve otoriterliği kutsal değerler gibi korunmaya devam etmektedir. Dini liderlerin ve mollaların önemli bir konuma sahip olduğu ve fikirlerinin her kesim tarafından kabul gördüğü bilinmektedir. Bu yüzden dini otoriteler ve halka kendisini benimseten Ulema Şûrası; mescit, cami, medrese gibi dini faaliyetlerde bulunan kurumlar; halkın dini, toplumsal, sosyal ve siyasal hayat üzerinde etkili olan temel aktörlerdir. Toplumun dini ve manevi önderi konumunda olan mollalar, dini alanlarda olduğu kadar toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda da oldukça etkilidir.

¹ Bu makale: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ramazan UÇAR'ın danışmanlığında "Afganistan'da Toplumsal Statü ve Dini Otorite Bağlamında Mollalar", Adli Doktora tezinden Üretilmiştir.

Afganistan'da molla ve Taliban kavramıyla nitelenen bu sosyal kesim; siyasetten ekonomiye, eğitimden kültüre, dinden sanata kadar birçok alanda etkili olmaktadır. Dolayısıyla mollaların ve Taliban'ın söz konusu işlevlerine yönelik Afganistan toplumunun yaklaşımının araştırılması yerinde bir düşünce olarak görünmektedir. Çalışmayla geleneksel toplumsal yapının büyük ölçüde varlığını sürdüren Afganistan'da dini bir statü olarak mollalar ve Taliban arasındaki ilişki dini, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda birbiriyle hangi düzeyde yakınlıkları olup olmadığını ortaya konması hedeflenmektedir.

1. Afganistan'da Mollalar

Molla kelimesinin aslı, efendi anlamına gelen 'Mevla' ya da 'Mevlana'dan türemiştir. Farsça ve Türkçedeki hoca kelimesinin karşılığıdır. İran ve Hint lehçelerinde halk, 'Mevla'yı 'Molla' şeklinde telaffuz etmiş, zamanla 'Movla' lafzı 'Molla'ya dönüşmüştür (Hamidi, 2013: 315). Başka bir ifade ile molla, âlim, okumuş olan, fazilet sahibi eğitimli kişi ve okuma yazması olan anlamındadır. Okuma yazması olmayan halk nezdinde, okuma yazması olan herkese molla denir. Afganistan ve İran halk dilinde yazı yazmayı bilmese de yazıyı okumayı bilen kimselere molla denilmiştir (Dihhuda, 1931: 1731). Afganistan'da molla kelimesi geniş anlam ifade etmektedir. Herhangi bir camide imamlık, medresede/camide müderrislik, vaizlik, Kur'an kurslarında müderrislik, üfürme/muska yazma vs. görevlerini üstlenen kişilere molla denilmektedir. Afganistan'da ulemanın hiyerarşik sistemi genellikle şunlar: Molla, Dehmolla, Ahund, Mevlevi, Müftü ve Şeyhü'l-Hadis'ten ibarettir. Molla ile Ahund daha çok imamlık, camilerde din eğitimi veren ve insanların dini pratiklere yönelik hizmetlerini yerine getiren kişilere söylenirken, Mevlevi ile müftü ise büyük medreselerde talebe yetiştiren, mollaların çözemediği dini meseleleri çözen, fetva veren, toplumsal, genel meselelerle uğraşan ve siyasi konularda devlet ile halk arasında arabuluculuk yapan kişilerdir. Müftülük Mevlevilikten bir üst rütbe olduğu için 8 senelik dini eğitiminden sonra medreseden medreseye göre değişen bir sürede elde edilen dini unvandır. 8 sene dini eğitimden sonra iki sene Hadis eğitimi alarak belli sayıda Hadis ezberleyen kişilere Şeyhü'l-Hadis denilmektedir. 8 sene süren medrese

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

eğitimini belli bir aşamaya getiren ve henüz tamamlayamayan kişilere Dehmolla² denilmektedir. Afganistan'da medreseye gidip az çok dini eğitim alan (Medreseye girip-çıkan) her sakallı, sarıklı ve cübbeliye molla sahip denilmektedir. Taliban üyeleri de sakallı ve sarıklı olup bu hiyerarşik sisteme sahiptirler. Dolayısıyla her Taliban üyesiyle insanlar karşılaştıklarında molla sahip ve Mevlevi sahip diye hitap etmektedirler. Hatta Taliban örgütü de birbirlerine molla sahip diye hitap etmektedirler (Kamgar, 2008: 31-37). Talib ve Taliban kelimesini, örgüt üyelerine içeriden veya dışarıdan biri onlarla diyaloga girdiği zaman asla kullanmazlar.

Afganistan'da mollaların imam olarak görevlendirilmesi iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Birincisi devlet tarafından düzenlenen sınavdan geçenler sadece il merkezlerinin belli camilerinde imam olarak atanıp, maaşını düzenli olarak devletten alan, ikincisi ise ilçe köy ve kasabaların tamamında halk tarafından seçilen imamlardır. Yeni bir mollanın görevlendirilmesi gerektiğinde köylüler ya da mahalle ahali toplenarak tanıdığı birini imam olarak seçerler. Çoğu zaman bu şahıs geleneksel olarak daha önce de içinden mollaların yetiştiği ailelerden birinin üyesidir (Roy, 1990: 60). Afganistan'ın genelinde ve özellikle köy ve kasabalarda cami köyün merkezi ve imam (molla) ise son sözü söyleyecek olan kişidir. Toplum veya herhangi bir fertle ilgili bir problem ortaya çıktığında imamların (mollaların) sözü herkes tarafından kabul görülür, güvenilir ve hatta iki taraf için hakem de olurlar. Mollalar, ibadetlerin yerine getirilmesinde rehberlik etmeleri, halkın hukuki problemlerini çoğu zaman resmi kurumlara gitmeden çözmeleri, dini rehberlik, irşat faaliyetleri, sünnet, evlilik, cenaze merasimleri gibi dini, siyasi ve sosyal konularda çok önemli rol oynamaktadırlar.

Afganistan toplumunu, dini, sosyo-kültürel ve siyasi alanlarda etkileyen mollaları üç gruba ayırmak mümkündür.

1.1. Akademik Eğitim Görmüş Olanlar:

Din eğitimini yurtdışında ve yurtiçinde tamamlar tamamlamaz siyasete girerek, dinden ziyade ilgi alanları siyaset olan dini liderdir. Prof. Dr. Burhanuddin

² Bazen bu unvanlar birkaç kitabı okuyan veya namaz kıldırabilen, birkaç "sure" bilen kişilere de verilmektedir. Resmî bir merciden verilmeyen Molla, Dehmolla ve Ahund unvanları genelde Ahali tarafından yakıştırılır. Ahali bunların ilmi seviyelerini bilmediklerinden hataya düşebiliyorlar. Bir muskacıya da Molla veya Dehmolla dedikleri için yukarıda bahsettiğimiz özellikleri taşıyan herkese bu unvanların verilmesi Afganistan toplumunda normal hale gelmiştir.

Rabbani, Subgetullah Müceddedi, Gulam Muhammed Niyazı, Prof. Dr. Abdurrab Resul Sayyaf, Mevlana Muhammed Nebi, Mevlana Muhammed Yunus Halis, Pir Seyit Ahmed Geylani vd. Afganistan halkı tarafından genellikle mücahit ve dini lider olarak tanınsa da ülkede dinden ziyade siyasi alanlardaki faaliyetleriyle meşhur olup Afganistan'ın siyaset sahnesinde büyük rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Akademik eğitim görmüş bu kesimin diğer kesimlerden dindeki anlayışları daha derin ve mutedildir. Bu kesim gençlere İslami şuur vererek özellikle işgalcilere karşı büyük mücadele vermiştir. Rusların Afganistan'dan geri çekilmesine sebep olan bu mücahitler iktidar kavgaları dolayısıyla bazı kesimler tarafından eleştirilmektedir. Taliban, bu grubu Sovyet Birliğinin Afganistan'dan çekilişinden sonra iç savaşın müsebbibi olarak nitelendirdiği için dini ve siyasi alanda bu mollalara karşı olduklarını ifade etmektedirler. Taliban örgütü eskiden farklı ideolojilere sahip olan kişileri kolay kolay kabul etmez. Bunlar molla, Mevlevi veya müftü her ne olursa olsun Taliban'ın güvenini kazanamazlar. Çünkü Taliban medrese öğrencileri olduğu için eskiden farklı siyasi kimliği olan hiç kimseyi örgütün içinde barındırmazlar (Müjde, 2015: 35-45). Aksine bu tarz dini, siyasi ve karizmatik liderler, Taliban'ın eski yönetiminde de ve şimdi de can güvenliği kaygısıyla ülkeyi terk etmektedirler. Sadece dini ve siyasi liderler değil, eski hükümetin bakanlık ve diğer önemli kurumlarında çalışan, yöneticiler, uzmanlar, danışmanlar, gazeteciler, bilim adamları, doktorlar, mühendisler vs. Taliban'ın genel af ilanına güvenemeyip ülkeyi terk etmektedirler.

1.2. Geleneksel Medresede Eğitim Görenler:

Medrese eğitimini tamamlayıp Mevlevilik ve Müftülük unvanını kazanan, İslam dinini güzel bir şekilde anlatmak ve öğretmek için çabalayan ve ulemayı iyi bir şekilde temsil etmeye çalışan gerçek Mevlevilerdir. Bu Mevlevileri de iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup okudukları medrese yanında kendilerini geliştirmiş ve akademik eğitim almış Mevlevilerdir. Bu kesimin ufku geniş olduğundan dolayı İslam'ı anlama ve uygulama konusunda daha ılımlı ve anlayışa sahipler. Bu Mevlevilerin sayıları az olup her ilde herkes tarafından tanınan ve dinlenen birkaç kişiden ibarettir. Bunların Afganistan şartlarında büyük kitlelere hitap etmesi ve ulaşması mümkün olmadığı için, sadece kendi şehri ve

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

mahallesindeki insanlara ve teknolojik aletler ve sosyal medyayı kullanan kişilere medya üzerinden seslenmektedirler ve dini anlatmaktadırlar. Fakat Afganistan'da sosyal medyayı kullanamayan, evinde televizyonu bile olmayan ve bunları dinlemeye zamanı da olmayan insanların sayısı kullananlardan daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu Mevlevilerin ulaşabildiği kitle az olduğu için Afganistan toplumunda bunların da etkisi sınırlı olduğu kanaatindeyiz. Ancak bu gruptaki ulema her bakımdan topluma ve insanlara katkı sağladığı için her zaman toplum tarafından övgüyle anılmaktadırlar. Bu gruptaki molla ve Mevleviler, Taliban'ın dini akidesine karşı bir görüş belirtmediği; siyasi açıdan başka bir grubu desteklemedikçe örgüt bu kesime dokunmaz. Ama Taliban böyle molla ve Mevlevileri desteklemez aksine bir yerden sonra dışlamaya başlarlar. Son yıllarda Afganistan genelinde tanılan, halkın sevdiği ve saygı duyduğu birçok molla ve Mevlevi, kimliği bilinmeyen kişiler tarafından suikast veya canlı bomba sonucu hayatlarını kaybetmiştir. Ayrıca faali meçhul bu cinayetlerin hiçbir eski hükümet tarafından araştırılıp açıklığa kavuşturulmamıştır.

Buna karşı ikinci grup, kendilerini geliştirmeyen ve sadece ders programında gördükleri klasik kitaplarla yetinenler, dünyanın şartlarını, zemin ve zamanı tanımayanlar ise her konuda katı ve serttirler. Bu mollalar için sakal, sarık ve cübbe gibi dış görünüş her şeyden önemlidir. Bu gruptaki mollalar yaygın olup ülkenin hemen hemen her tarafında faaliyet etmektedirler. Toplumunu dini, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda bu kategorideki mollalar daha çok etkilediğini söylemek mümkündür. Bu gruptaki molla ve Mevlevilerin medresede okuduğu kitaplar, dini ve siyasi görüşleri Talibanla hemen hemen aynıdır. Bu mollalar Pakistan'daki medreselerde okuyup gelen veya Afganistan'da sonradan kurulup müderrisleri Pakistan'da dini eğitim gören genç ve orta yaş grubundaki mollalardır. Bu mollalar, dini konuları geleneksel bir şekilde medreselerde okutula gelen, eski kitaplarda yazılıp çizilenin dışında farklı yorumlamaya, tersini düşünmeye ya da onlarla bu konuda tartışmaya asla müsaade etmezler. Çünkü bu mollalar Sünni/Hanefi olmalarına rağmen uygulamada daha çok Selefiliğe yakın oldukları için eski dini kaynaklarda yazılan ve görünenin dışına çıkmaya izin vermemektedirler. Bunların din anlayışları çok yüzeysel olup, şeriattan anladıkları sakal/bıyık, müzik, Müslümanların giyim tarzı, kadınların okuyup/okumaması, cihat, hırsızlı cezalandırmak vs.den ibarettir. Bu gruptaki mollaların dini veya

herhangi bir konuda söylediği sözün tersini kimse iddia edemez. Özellikle dini konularda mollaların görüşünü reddedenler öncelikle Mevleviler ve halk tarafından dışlanır sonra da Taliban'ın ağır yaptırımlarıyla karşılaşılır. Bunlar, müderrislik yaptığı medreselerde Taliban sempatanlığı yaparak, talebelerin Taliban'a katılmasını teşvik etmektedirler. Dolayısıyla Taliban örgütü de bu gruptaki mollalarla yakın ilişki içindedirler. Taliban örgütü zaman zaman bölge idari kurumlarında bu tarz molla ve Mevlevileri yerleştirmektedirler. Taliban dini, toplumsal ve sosyo-kültürel konuları onlarla istişare ederler, ancak son sözü yine de Emri Bil maruf kurumunun³ elemanları söylerler.

1.3. Tebliğ Cemaatine Mensup Mollalar:

Tebliğciler (تبليغي ها) Deoband medresesinin bir kolu olup, son zamanlarda Afganistan'da da sayıları artmıştır. Grubun kendilerine bağlı eğitim ve öğretim yerleri bulunmaktadır. Bunların faaliyetleri daha çok okuma-yazması olmayan kesime yöneliktir. Toplumun her kesiminden, tabakasından ve statüsünden insanları kısa süre eğitim vermekle ve onları kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmaya yönelik faaliyetleri ile öne çıkmaktadır⁴. Tebliğciler cemaatine katılanlar, 3 ile 6 ay arasında eğitim gördükten sonra tebliğcilik icazetini alarak camilere ve mahallelere giderek tebliğ etmeye başlamaktadırlar. Bunlar sadece namaz, zekât ve oruç gibi konuları anlatmaktadırlar. Tebliğciler, insanların dini uygulamalardaki yanlışlarını düzeltmede, ibadetlerin doğru şekilde yapılmasını ve özellikle Müslümanların dine ve ibadete bağlılığını artırmaya yönelik gayretleri ile Afganistan toplumunda belirleyici olmaktadır. Bu gruptaki mollalar dini fenomenler dışında, siyasi veya toplumsal konulara karışmadığı için Talibanla karşı karşıya gelmemektedirler. Hatta dini tebliğlerini Taliban'ın yardımıyla daha kolay ve güvenilir bir şekilde yürütmektedirler.

2. Taliban Döneminde Mollaların Dini ve Siyasi Rolü

Taliban tarafından 1996-2001 yılları arasında Emri Bil Maruf ve Nehyi Anilmünker (Erdemlerin teşviki ve ³ kötülüklerin önlenmesi) bakanlığı kurulmuştur. 7 Eylül 2021'de Kadınlar bakanlığı Emri Bil Maruf ve Nehyi Anilmünker bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Bu kurum genel olarak insanların dini yaşam tarzlarını, giyim kuşamını, toplumsal ilişkilerini, ekonomik ilişkilerini vs. teftiş etmektedir.

⁴ <https://da.azadiradio.com/a/25151570.html>

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

Afganistan, 1994 yılının sonunda Taliban'ın ortaya çıkmasından önce hemen hemen bölünmüş vaziyetteydi. Ülke, savaş beyleri arasında bölünmüştü; bunlar birbiriyle savaşıyor, durmadan taraf değiştiriyorlar ve şaşkıncu birlikler, ihanetler ve kan dökme dizisi içinde başka bir savaşa başlıyorlardı (Ahmedi, 2015: 396). Taciklerin lideri ve Afganistan'ın Cumhurbaşkanı Rabbani başkent Kabil ve kuzey doğu bölgelerini kontrol altında tutuyordu. Batıdaki üç il ve Herat'ın merkezini İsmail Han yönetiyordu. Pakistan ile sınır olan doğu illerinden üç il ve Celalabad da dâhil mücahitlerin kontrolündeydi. Gulbeddin Hekmetiyar ise güney ve Kabil'in batısında hâkim olmuştur. Kuzey'deki altı il, Özbek Generali (Genel olarak Afganistan Türklerinin Lideri) Abdurraşid Dostum'un kontrolündeydi. Afganistan'ın merkezinde ve Bamyan'da Şii mezhebine bağlı Hazaralar etkili durumdaydı. Güney Afganistan da bölünmüş bir durumdaydı (Raşit, 2001: 58). Diğer taraftan baktığımızda iktidar Peştunların elinden gitmiştir. Yaklaşık üç asır hüküm süren Peştunlar, iktidarın ellerinden gitmesini kabullenemiyordu. Eski liderleri başarısız olmuştur. Artık yeni bir oluşumla ortaya çıkmaları gerekiyordu. Bu yeni oluşum da Taliban adıyla ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Taliban grubunu, Molla Muhammed Ömer Afganistan'ın Meyvend Bölgesindeki köyünde birkaç kişi taraftar ile birlikte kurmuştur. Taliban'ın ortaya çıkışı Afganistan'ın Sovyetlere karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinden zaferle çıktıktan sonraki iç savaş sırasında olmuştur. Taliban grubu 1994 yılının Ekim ayında Pakistan sınırı yakınlarındaki Sepin Boldak'taki Hizb-i İslami'nin üssüne saldırdıklarında, sayıları iki yüzü bulmuştur. Molla Ömer arkadaşları tarafından cihadın lideri ve Afganistan'ın tek "Emirul-Müminin" ilan edilmişti (Oğuz, 2001: 306-307).

Taliban'ın Kandahar'ı ele geçirmesinden sonra bölgenin istikrara kavuşması, Taliban hareketinin saygınlığını oldukça arttırmıştır. Kandahar, civar kentler ve Pakistan'daki medreselerden gelen pek çok kişi Taliban saflarına katılmıştır. Pakistan'ın askeri, Suudi Arabistan'ın finansal desteği ve Komünist yönetim zamanında orduda görev almış olan pek çok Peştun subayın da katılımıyla Taliban gücünü daha da arttırmıştır. Gerek rüşvetle, gerek cezalandırılma korkusundan, gerekse hareketin sahip olduğu saygınlıktan dolayı pek çok yerel komutan teslim olmuştur. Taliban Kandahar civarındaki kentleri de ciddi bir çatışmaya girmeden,

birer birer ele geçirmeye başlamıştır. Böylelikle, kuzeydoğuda Gazne, doğuda Herat sınırlarına ulaşmıştır. Taliban, Gazne'ye ulaştığında, teslim olmuş olan yerel mücahit gruplardan da ele geçirilen silahlarla, tam teçhizatlı binlerce militana sahip bir askeri güç durumuna gelmiştir (Çınarlı, 2009: 205-206).

Molla Ömer ayrıca on binlerce Afganistanlı göçmeninin Pakistan Cemaat-ül-İslami Partisine mensup okullarda İslami eğitim aldığı Pakistan'ın Belüciistan velayetindeki Taliban ağıyla da bağlantı içindeydi. Pakistan okullarından birçok Pakistanlı gönüllü de Taliban'a katılmıştı. İlk olarak Taliban, Güney Afganistan'daki muhafazakâr Peştun bölgesinde rağbet gören bir kuvvet haline geldi (Selim, 2004: 179).

Başta sayıları elliye varmayan medrese öğrencilerinden oluşan Taliban hareketi halkı silahsızlandırmak ve şeriatı uygulamak sloganları ile ortaya çıkmıştır. Mücahit grupların sonu bitmeyen kanlı mücadelelerinden bıkmış Afganistan halkın talepleriyle örtüşüyor olması Taliban'ın güçlenmesine ve hızla büyümesine zemin hazırlamıştır. Hatta Taliban hareketi 1996 yılında Kabil'i ele geçirdikleri zaman, Kabil halkı tarafından başta kurtarıcılar olarak sevinçle karşılanmıştır. Ancak Taliban'ın BM koruması altında bulunan komünist rejimin son cumhurbaşkanı olan Necibullah'ı önce işkenceden geçirip, daha sonra ortalık bir yerde asarak idam etmesi üzerine çok sayıda Kabilli ile beraber bütün dünya Taliban Hareketinin de diğer mücahit gruplardan farklı olmadığını göstermiştir (Raşit, 2001: 7).

Afganistan toplumuna baktığımızda halkın çoğunluğunun dindar olduğunu görüyoruz. Çoğunluğu dindar olan bir toplum, genelde kendilerini dini bir liderin yönetmesini isterler. Yahut da böyle bir toplumu, dini liderler en iyi şekilde yönetebilir. Dolayısıyla Afganistan siyasetinde genelde din, siyasete alet edilmiştir ki, Taliban hareketi de bundan müstesna değildir. Taliban hareketini genellikle Mevleviler ve mollalar yönetmekteydi (Müjde, 2015: 20).

Dini eğitim alan ve kendilerini öyle tanıtan bu grubun devlet anlayışı hilafete yakın, şahlık ve emaret ile karışık bir yapı arz ediyordu. Zira devletin ismi "Emaret-i İslami Taliban" idi. Seçime yer vermeyen sistemde Molla Ömer tek otoriter

Koshan, Aminullah. Afganistan’da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

liderdi. Seçim olmadığından hilafete benzemekte ve tek yetkilinin karizmatik otoriteleri Molla Ömer’in olması “Emaret” tipi bir devlete işaret etmekte idi. Yönetim şeklinin emirlik olduğunu söylerken halife veya Emir’in âlimler meclisi tarafından seçileceğini ve devlet memurlarının da dindar ve muttaki insanlar (Taliban Anayasası) olacaklarını söylemişlerdi (Raşit, 2001: 174).

Taliban dönemi Afganistan tarihinde dini otoritelerin en çok siyasallaştığı ve güç kazandığı dönemdi. Zira bu dönemde mollalar artık sadece mescit ve medresede eğitim veren, namaz kıldıran ve geçim kaynağını halkın zekât ve sadakasından sağlayan bir din hocası olarak değil; ülkenin başkentinde büyük ofislerde, bakanlıklarda, valiliklerde ve başkanlıklarda bir bakan, vali, kaymakam, başkan vs. olarak çalışmaya başladıkları dönemdi. Dini otoritelerin güç ve ağırlığı öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki âlimin sakal ve sarığı ile alay eden kişiye zaman zaman kâfir hükmü verilmekte ve dini otoriteler tek otoriter haline gelmiştir (Hashimi, 2017: 238).

2001’de Taliban yönetimine son verilmesiyle birlikte yeni hükûmetin kurulmasına rağmen, bu örgüt ülkenin sınırlarında bir tehdit olarak günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Kurucuları Peştunlar olup Pakistan ve Afganistan sınırlarında meydana gelen Taliban, uzun bir süre yeni devlete karşı ülkenin güney ve güney doğusunda operasyonlarını sürdürürken, yeni bir proje olarak bu eylemler Afganistan’ın kuzeyine kaydırılmıştır. Peştunlar Afganistan’da diğer etniklerden çoğunluktadırlar. Taliban’ın eylemlerini uzun süre güneyde sürdürdüğünden dolayı Peştunlar iktidara karşı bir mesafe aldılar. Bu yüzden Güneydeki Peştunların tekrar güvenini elde etmek ve biraz rahatlatılmak veya başak nedenlerden dolayı Taliban’ın eylemleri Kuzey Afganistan’a kaydırılmıştır. Afganistan’ın Kuzey bölgesi, 2001’den sonra Taliban ile etnik köken ve kültürel bir bağı olmadığı için savaştan uzak nispeten barış içinde yaşıyor. ABD’nin Eski Savunma Bakanı Robert Gates anılar kitabında, Hamid Karzai’nin 2009’dan sonra Taliban’ı kuzeye kaydırıldığını yazmaktadır. Kitapta ayrıca şunlar yazıyor: “Karzai, cumhurbaşkanlık sarayında gizli bir toplantıda, Kuzey gücü liderlerini ortadan kaldırmak ve onları zayıflatmak için o bölgede Taliban’ı güçlendirmesi konusunda kendisine yardım etmesini istedi. Karzai’ye göre "onun hükümetini tehdit eden en büyük tehlike kuzey gücü ve liderleri, Taliban değil". Karzai, Pakistan’dan

ülkelerine geri dönen muhacir adı altında İngiltere ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün yardımıyla Taliban militanlarını ve ailelerini Kunduz ve Baglan'ın Dand Ghori, Cheşmeh Shir ve Khawja Alwan bölgelerinin yanı sıra Dashti Archi, Darah ve Chahar ilçelerine yerleştirmeye başladı. Göçmenlerin yerleştirildiği bu bölgeye geceyin uçakların çok inip kalktığını görenler, bu uçaklarla göçmen adı altında getirilen bu kişilere askeri teçhizat dağıtıldığını söylemektedir".⁵ Taliban üyeleri Baglan ve Kunduz'un belli bölgelerine Coğrafi ve stratejik öneminden dolayı yerleştirilmiştir. Çünkü Afganistan merkezi Kabil ile kuzey ve kuzeydoğudaki 9 ili birbirine bağlayan tek yol var o da Baglan'dan geçmektedir. Ayrıca bu bölgedeki etnik çeşitlilik Taliban üyelerini yerel halkla kolayca entegre olmasına yardımcı olacaktır. Böylece Taliban bu bölgede kolayca taraftar sağlayabilecektir.⁶

3. Afganistan'da Cumhuriyetten Önce Mollaların Dini ve Siyasi Rolü

Afganistan'da organize ve hiyerarşik düzende teşkilatlanmış bir ulema topluluğu bulunmamakla birlikte, köy mollasıyla iyi bir tahsil görmüş din adamı arasında büyük bir fark vardır (Roy, 1990: 79). Yüzde doksan dokuzu Müslüman olan ve hukuk sistemi şeri mahkemelerce icra edilen Afganistan toplumunda mollalar, dini, sosyal, kültürel ve politik olarak oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Ahmedi, 2015: 386).

Devlet ile toplum arasında dini, sosyal-kültürel, eğitim ve siyaset gibi çeşitli alanlarda köprü görevini üstlenen mollalar Afganistan tarihinde ilk defa Şah Emanullah hükûmetiyle bütün ilişkilerini kopararak siyasilerle karşı karşıya gelmiştir. Emanullah'ın dine karşı herhangi bir düşmanlığı yoktu. Hatta samimi bir Müslüman olduğu söylenebilirdi. Ancak önceleri Emir Abdurrahman'ın da fark ettiği gibi kendi politik ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için dini kullanan bilgisiz ve kendini beğenmiş bir kesimin bulunduğu farkındaydı. Emanullah bu durumu değiştirmek için dini liderleri ve özellikle kırsal kesimdeki mollaları eğitmek ve aynı zamanda modernleşme için laikliğin sağlanmasının şart olduğunu

⁵ <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=163275>

⁶ <https://subhekabul.com/%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D8%A8%D8%B3%D8%B1%D8%AF%D8%A8%DB%8C%D8%B1/interview-with-gen-muradali-murad-part3/>

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

düşünüyordu. Ayrıca, eğitim ve adalet alanlarında dini kullanan bu grupların gücünü kontrol altına almayı hedefliyordu (Köçer, 2004: 133). Afganistan'da resmî ve yasal olmayan gruplar(partiler) bulunmaktaydı. Bu grupların başında da ulema grubu geliyordu, taraftar ve güç bakımından en kuvvetlileriydi. Emanullah hükûmeti, başlarda ulemanın lideri Hazreti Şemsu'l-Meşayih tarafından himaye ediliyordu. 1924 yılının sonlarına kadar mollalar hükûmeti destekliyordu ve bu tarihten sonra mollaların desteği azalmaya başladı. Emanullah taraftarı olan Hazreti Şemsu'l-Meşayih'in ölümüyle birlikte hükûmete karşı olan ulema hareketi hızlandı (Müceddedi, 1997: 227).

Emanullah'ın çözümlenmeye çalıştığı sorunun büyüklüğünü anlamak için Afganistan'daki mollaların ve din kurumunun ne kadar yaygın olduğuna bakmak gerekir. Kırsal kesimlerde bir yerel öğretmen olarak, İslam'ı yayma görevini üstlenmiş ve genelde ekonomik ve politik göçe sahip bir molla'nın bulunmadığı bir köy yoktur. Mollalar kabileler içinde de saygın bir yere sahipti ve göçebe ya da yarı göçebe kabileler de kendileriyle birlikte konup göçen ya da bazı köylerde yerleşik yaşamayı tercih eden mollalarla yakın ilişki içindeydi. Orduda ise mollalar, sadece vaaz vermekle kalmayıp asker ve subaylarla aralarında pir ve mürit ilişkisi kurmuştu ve onlara manevi liderlik yapıyordu. Böylece din kurumu Afganistan toplumunun bütün tabakalarına nüfuz etmiştir. Her bir tabakanın değer yargılarına ve ideolojilerine hitap etmekteydi. Halk üzerinde savunduğu fikir ve propagandalarının çabucak yayılmasını sağlayabilecek resmî olmayan, fakat oldukça etkili bir ağ kurmuşlardı (Köçer, 2004: 133).

Emanullah devlette mollaların faaliyetlerini kontrol edebilmek ve onların toplum üzerindeki etkilerini azaltmak için bazı kararlar almak için Luy-i Cirge (ulus birliği toplantı) kurmuştur.⁷ Bu Luy-i Cirge'de (Kargun, 1986: 29) Emanullah'ın dini reform projesi içinde; mollalara yapılan tahsisatların azaltılması hatta bazı durumlarda kaldırılması ve mollalar için okullar açılması önemli yer aldı. Ayrıca laik medeni hukuk ve ceza hukuku öne çıkarılıp şeriat hukuku ikinci plana konulmak isteniyordu. Tatil günü cuma yerine perşembe olması cumanın

⁷ Afganistan'a özel ve geleneksel olarak uzun yıllardan beri devam eden, bir meşrulaştırma aracı olarak görev yapmakta ve ülkenin önemli kararları ve olağanüstü hal kararları Luy-i Cirge aracılığıyla alınmaktadır. Cirgeye toplumun farklı kesiminden aksakallılar, dini otoriteler, aydınlar, devlet memurları, siyasetçiler vs. katılmaktadırlar.

ibadet günü olarak kalması istendi. Hindistan'da dini eğitim alanların dini lider olarak faaliyet etmeleri yasaklandı (Köçer, 2004: 133-134). Emanullah'ın emrine göre, mollalar öncelikle iyi derecede eğitilmiş, yetenekli, dini faaliyetlerle uğraşan ve reformları doğru bir şekilde insanlara ulaştırabilmeleri gerekir. Bunların haricinde Cirge'deki Emanullah taraftarları Hindistan Deobend Medresesinden mezun olanların vaaz ve hutbe vermelerinin yasaklanmasını istediler, çünkü onların İngilizlerin taraftarı olduklarını söylediler (Kargun, 1986: 29). Ayrıca Cirge'de evlilik, aile düzeni ve aile hukuku ile ilgili bazı kararlar alındı. Evlilik yaşı erkekler için 22 ve kızlar için 18 yaş olarak belirlendi. Evlilik, nişan, sünnet, başlık parası vs. ile ilgili bazı kanunlar çıkartıldı. Ancak bu kararlar tepki ile karşılandı. Kızların ve erkeklerin 11 yaşına kadar karışık eğitim almasını, gençlerin ve özellikle kızların eğitim almak üzere yurtdışına gönderilmesi, çok eşlilik, başörtünün düzeltilmesi vb. konular hakkında kararlar alındı (Resul, 1986: 183-189).

Loy-i Cirge temsilcileri ve özellikle doğu illerindeki kabilelere mensup olanlar, bölgelerine döner dönmez, mecburen onayladıkları bazı reformlar için geniş çaplı propaganda yapmaya başladılar. Önde gelen mollalardan ikisi Hazreti Şurbazar ve Kadı Abdurrahman Cirgeyi terk ederek Güney illerinde hükûmete karşı isyanları başlatmıştır (Kargun, 1986: 35). Mollaların büyük çoğunluğu bunu dini bir eylem olarak algıladılar ve hem hükûmete, hem Emir'e karşı etkili bir propaganda kampanyasına başladılar. Emanullah Han'ı Avrupa'da domuz eti yemek ve şarap içmekle suçladılar. Emanullah'ın çağdaşlaşma programının, özellikle kadınların kendilerini açmaları, kocalarının, babalarının otoritelerine karşı gelmeleri ile ilgili düzenlemelerinin İslam'a ters düştüğünü söylediler. Dini liderlere karşı yapılan uygulamalar abartılarak halk arasında tepki oluşturmaya çalıştılar (Köçer, 2004: 137). 1928 yılının sonlarında mollalar Emanullah'ı mürtet olarak ilan etti ve onun yerine Habibullah Beçeyi Sakevi emir seçilmesini önerdiler ve bu defa hükûmete karşı ayaklanmaları dini ve mezhebi bir hareket olarak İslam adına yaptıklarını söylediler (Kargun, 1986: 65). Emanullah Han her ne kadar iyi niyetli olsa da, dini reformların sonucunda, dini topluluğun büyük çoğunluğunun güvenini kaybetmiştir. Sıradan, fakat küçük çaplı bir kabile isyanı çıkar çıkmaz, bu destek yoksunluğu aktif sadakatsizliğe dönüştü ve dini liderler bu ayaklanmayı bir

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

din savaşının tüm tonlarını taşıyan büyük bir yangına dönüştürmek için ellerinden geleni yaptılar. Kargaşada başka etkenler de olmakla birlikte, hiç kuşkusuz en önemli etken mollaların faaliyetleriydi (Köçer, 2004: 137-138). Mollaların isyanları ve devlete karşı ayaklanmaları Afganistan'ın bu hallere gelmesindeki sebeplerden birinin olduğunu söylemek mümkündür.

Rus tarihçiler, Emanullah Han hükûmetinin devrilmesine İngiltere'nin casusluk idaresinin büyük rol oynadığını ve Afganistan ulemasını da onlara yardım ettiğini iddia etmektedirler (Müceddedi, 1997: 219). Kral Emanullah'ın 1929'daki tahttan indirilmesi hadisesine yol açan ve kabileler arasındaki ittifakı sağlayan da mollalardır. Hükümdarın otoritesine meşruiyet kazandıran kabilelerin uzlaşması ve tahta çıkma töreni de ulema meclisi tarafından yerine getirildi. 1932 yılında Kral Nadir ulemanın önde gelen temsilcilerini bir araya getirerek Cemaatü'l-Ulema adı altında ulemanın müesseseseleşmesini sağladı (Roy, 1990: 83).

4. Afganistan'da Cumhuriyetten Sonra Günümüze Kadar Mollaların Dini ve Siyasi Rolü

Afganistan yıllardır siyasi, ekonomik ve sosyal krizlerle karşı karşıyadır. Ülkenin bu sorunlarını çözmeyi hedefleyen çeşitli partiler ortaya çıkmıştır. Buna rağmen siyasi krizler Afganistan'ın kaderi olmuştur. Siyasi istikrarın olmadığı dönemlerde ülkenin çeşitli bölgelerinde dini karakterli siyasi isyanlar meydana gelmiştir (Mohammadi, 2016: 72-73). Afganistan tarihinde, dini karakterli siyasi isyanların başında; 1929 yılında mollaların isyanları sonucunda Şah Emanullah Han hükümetinin devrilmesi, mücahit grupların çabalarıyla Sovyetler Birliği tarafından Afganistan'da kurulan hükümete 1992'de son verilmesi ve son olarak Taliban örgütünün ortaya çıkışı gelmektedir. Bu isyanların liderliğini de din adamları veya tarikat şeyhleri üstlenmiştir. Dinin temsilcisi konumunda olan aktörler dini karakterli hareketlerin zuhur ve gelişmesinde etkili olmuşlardır. Afganistan toplumu geleneksel bir yapıya sahip olduğundan dini önderlerinin vermiş oldukları hükümler, zaman zaman devletin koymuş olduğu kanunların önüne geçtiği söylenebilir. Afganistan'ın genelinde geleneksel yapı devam ettiği için mollaların saygınlığı ve otoriterliği de güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

1973 yılında Muhammed Davut Han, Kral Muhammed Zahir Şah'ın kırk yıllık padişahlığına kansız bir darbe ile son vererek ülkedeki şahlık sitemini Cumhuriyete çevirmiştir. Mollaların Davut Han'a karşı mücadeleleri Davut'un Cumhuriyet darbesini yaptığı ilk andan itibaren başlamıştır. Zira Davut Han darbesine açık ve aleni bir şekilde karşı çıkan tek grup mollalardır. Mollalar, darbecilerin kimliklerini bilmiş ve amaçlarını sezmişlerdi. Davut Han ise onları ülkenin sapmış siyasetçileri olarak görmüş ve bundan dolayı onlara ve bağlı oldukları partilere karşı baskı ve şiddet uygulamaya başlamıştır. Bu durum ülkeyi siyasi şiddetten askeri şiddete taşımıştır. Mücadele sırasında tutuklanan mollalar şiddet ve azaba maruz kalmanın yanı sıra kimileri idam edilmiştir.

Davut Han'ın hükûmetini kanlı bir darbe ile yıkan komünistler, iktidarı alıp ülkeyi yönetmeye başladılar. Komünistler Halk Demokrat rejiminin, başa geçmesiyle Afganistan toplumundaki siyasal yapı ve sosyal düzen altüst olduğundan yeni dini ve milli grupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nur Muhammed Taraki döneminde, hükûmete karşı itirazlar artınca Taraki üç çeşit molladan bahsetmiş: "Birinci tabaka vatansever, ikinci tabaka dini görevleri yerine getirenler ve üçüncü tabaka ise emperyalizmin uşaklarıdır ki bizim onlarla problemlerimiz vardır" Taraki'nin dini otoriteleri farklı kategorilere ayırmasının sebeplerinden biri ileride onları tutuklayabilme düşüncesi ve bunun da şimdiden meşrulaştırmak istediği olabilir (Hashimi, 2017: 195). Hafızullah Emin rejiminde mollalar psikolojik ve fiziksel olarak iki tür işkenceye maruz kalmışlar. İşkence türlerinden biri olan psikolojik işkence daha çok, kendilerine verilen aşağılayıcı lakaplar ve tanımlamalardan kaynaklanmakta idi. Zira Emin döneminde mücahitler "Eşrar, Emperyalizmin Siyah Ajanları ve Devrimci İç Düşmanlar" olarak adlandırıldı. Fiziki işkence bağlamında ise dini otoriteler cezalandırılmış ve zaman zaman da öldürülmüştür (Muradı, 2015: 360).

Babrak Karmel, kendisinden önceki Komünist rejimin hatalarına düşmemek için "Halka hitap" konuşmasını "Besmele" ile başlayıp Müslüman kardeşler, ulema, Sünni, Şii, vatansever toprak sahipleri, çiftçi ve kadın kelimelerini dile getirip her birinden gerektiği kadar söz etmiştir. İslam dinine ve molla kesime saygı göstereceğini söylemiş; dini otoritelere ve eğitim alacak genç ulemaya maddi

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

destek vereceğini ve dini programları teşvik edip destekleyeceğini ilan etmiş bununla da yetinmeyip insanların din, inanç ve gelenekleriyle alay edenlerin cezalandırılacağını da söylemiştir. Hükûmetin dindar olduğunu göstermek için daha sonra İslami işler ve vakıflar idaresini kurmuş; cami, imar ve tadilat sözü vermiştir. Karmel ile başlayan “Dine dönüş” dönemi Necibullah ile “Dini canlanışa” sebep olmuştur. Zira mollaların mücadeleleri şiddetlenince Necibullah dine karşı daha ılımlı siyaset izlemek zorunda kaldı ve dini reformu da parti ismini değiştirmekle başlamıştır. Bu dönemde Kabil’de İslami üniversite kurularak ülkede pek çok dini medrese faaliyete başlamıştır (Hashimi, 2017: 212-213).

Afganistan’da 1978 yılından bu yana çeşitli ideolojilere mensup hükûmetler iş başına gelmiştir. Fakat her dönemde ülkenin çeşitli bölgelerinde isyanlar devam etmiş, devletin kontrolü sadece büyük şehirlerde olmuş, ülkenin kırsal kesimleri hep devletin muhalifleri tarafından kontrol edilmiştir. Şimdiki durum da bundan ibarettir. Dolayısıyla siyasi otoritenin zayıf olduğu bir yerde diğer otoritelerin ortaya çıkması normaldir. Devletin ulaşamadığı ve kontrol edemediği bölgeler Taliban, El-Kaide ve IŞİD gibi örgütlerin merkezi durumundadır. Özellikle Pakistan’a sınır olan bölgelerin ve şehirlerin neredeyse tamamı Taliban ve IŞİD’in elinde olduğu bilinmektedir (Mohammadi, 2016: 74).

Afganistan halkı mütedeyyin ve dindardır, bu özelliklerinden dolayı her şeye din gözüyle baktıkları için mollaların her alanda önemli rolleri vardır. Siyaset alanında da mollaların görüşleri etkilidir ve bu yüzden seçim zamanında da önemli rolü ve sorumlulukları bulunmaktadır. Dini otoritelerin etki alanı sadece dini ve sosyal hayatla sınırlı olmayıp siyasi hayatta da etkindirler. Her ne kadar Afganistan eski hükümet kabinede molla dediğimiz kesimden kimse olmasa da parlamentoda ve devlet idarelerinde onlarca molla ve Mevlevi üst düzey yönetici olarak görev yapmakta, siyasi toplantılara katılmaktadır ve Cumhurbaşkanı da zaman zaman mollalar ile görüşüp onların fikir ve desteğini almaktadır. Buna rağmen yeni dönemin başlaması ile birlikte dini otoritelerin toplumsal etkisi hep tartışma konusu olmuştur.

Bir önceki kuşak, dini otoritelere daha saygılı iken günümüz genç kuşağından bazıları, onları “ülkeyi bozmak” ve “İslam’ı karalamak” ile suçlayıp ulemaya saygı göstermemektedirler. Bununla da kalmayıp kimi gençler

konuşmalarında ve özellikle de sosyal medya paylaşımlarında mollalarla alaycı cümleler ve hikâyelere yer vermektedirler. Yani sosyal medyayı aktif şekilde kullanan gençler arasında dini otoriteleri alay konusu eden paylaşımlar yapanlar da bulunmaktadır (Hashimi, 2017:183). Böylece mollalar son dönemlerde belli yerlerde bir statü kaybı yaşamaktadırlar. Kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler, cemaatsel bilgi üretim sistemini parçalayarak bireysel etkinliği ön plana çıkarmaktadır. Yeni dönemde dini bilginin otoriter bir kimlik tarafından belirli bir yaşam tarzı içinde verilmesi durumunda ortadan kalkmıştır. Artık bilgi ile alıcı arasına, internet ve diğer kitle iletişim araçları da girmiş ve otoritelerin rolleri sınırlanmıştır (Yıldırım, 1999: 103). Bu gelişmeler dini bilgi otoriteleri olan mollaların, bu bilgidan kazanılmış otoritelerini ve sosyal statülerini zayıflatmıştır. Öte yandan mollaların klasik dini ve din dışı alana dair bilgileri modern hayatın birçok alanında güncelliğini yitirmiş, mollaların toplumsal değişme süreçlerinin önderi olma rolleri aşmıştır (Kaya, 2017: 86). Mollaların otoritesini yitiren bir başka konu ise ekonomik bağımlılıktır. Afganistan'da sadece şehirlerdeki imamlara devlet tarafından maaş verilmektedir. Genel olarak mollaların her hangi bir resmi maaş ya da düzenli gelirleri olmadığından ekonomik olarak çoğunlukla köylüye bağımlıdırlar. Bu bağımlılık molların köylü ile kurduğu ilişki biçimi ve onun din anlayışı üzerinde etkili olmaktadır. Köyün ve kabilenin önde gelen kişileriyle ilişkiler konusunda, mollalar düşünce ve davranışlarında bazı dengeleri gözetmesi gerektirir. Bu bağlamda devletin resmi imamları olan ve ekonomik olarak köylüye bağımlı olmayan imamlar, mollalara göre düşünce ve davranışlarında daha özgür davranabilmektedirler. Son zamanlarda mollalar aralarında çıkan ihtilaflar, dini uygulamadaki farklılıklar, mezhep taassubu ve birbirlerini Selefilik ve Vehhâbilikle suçlamaları halkın onlara duyduğu güveni zedelenmektedir.

5. Medreseler

Kelime olarak "ders okutulan yer" anlamına gelen medrese, İslam dünyasında uzun zamanlardan beri eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı bir yer olarak bilinmektedir. Medreseler genellikle eğitim amacıyla kurulmuş olup bu merkezlerde çoğunlukla din ilimlerine ağırlık verilmektedir. Medreselerden

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

mezun olanların çalışma alanları genellikle hoca, cami imamlığı ve din görevlisi olmaktır (Zengin, 2012: 24).

Afganistan'ın İslam'ı kabulünden kısa bir süre sonra ilim merkezi haline gelmiş, uzun yıllar boyunca kendine özgü medreselerinde dini eğitim verilmiştir. Dolayısıyla Belh, Herat ve Gazne şehirleri İslam âlimlerinin uğrak yeri mesabesindeydi. Son asırlarda ilim ve irfan merkezi olan Buhara, Semerkant ve orta Asya'nın diğer büyük şehirleri Ruslar tarafından işgal edilince Afganistan'daki ilim merkezleri eski ilmi fonksiyonlarını kayıp etmiştir. Günümüzde Afganistan ve Pakistan'daki özel medreseler, Hindistan'da 1867'de kurulan ünlü Deobandi medresesinin yolunu takip etmektedir (Mazhari, 2013: 266).

Mollaların dini eğitim aldıkları süre ve okudukları kitaplar hocadan hocaya ve medreseden medreseye göre değişmektedir. Çalışmalar her bir öğrencinin öğrenme süresine göre ayarlanır ve önceden tespit edilmiş bir sırayla belirli sayıda didaktik eserin öğretilmesini içermektedir. İcazet adı altında verilen diplomasını alan mezun, istediği zaman kendi medresesini açar ya da daha yüksek medreselerde çalışmalarına devam eder. Afganistan ulemasının en yetenekli olanları genellikle Hindistan'a ve özellikle Deobend'daki büyük medreseye giderler. 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Peşaverdeki medreseler, ileri düzeyde çalışmalarda bulunmak isteyen geleneksel Afganistan ulemasının merkezi haline gelmiştir. Kuzey Afganistan uleması ise 1917'ye kadar Buhara'ya Divan Beyi Medrese'sine gidiyorlardı.

Afganistan İslami bir ülke olması hasebiyle çok eskilerden beri medrese kültürü devam ede gelmektedir. Afganistan'ın medrese tarihine baktığımızda, resmî ve gayri resmî olmak üzere iki çeşit medrese bulunmaktadır. Özel yani gayri resmî medreseler daha çok köylerde ve şehirlerde mevcut olup genellikle Hindistan ve Buhara'da eğitim görmüş olan hocalar tarafından yönetilmiştir (Kamgar, 2008: 13). Bu medreselerin ders müfredatı, Diyobend Medresesinin ders müfredatına dayanmaktadır. Gayri resmî olan bu medreselerde sarf, nahiv, maani, beyan, hikmet, mantık, tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü ve hadis usulü gibi İslami/dini eğitim tedris edilmektedir. Hocalar uzman oldukları alanlarda öğrencilere ders vermektedirler (Kamgar, 2008: 13-14). Resmî medreselerdeki

eğitim programı din eğitiminin yanında, matematik, sains (kimya-biyoloji), içtimaiyat (tarih-coğrafiye), Derice (Farsça) ve İngilizce dersleri verilmektedir. Resmî medreseler, Afganistan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olup üç döneme ayrılmış olan eğitim sistemi ilk, orta ve lise (6+3+3) olmak üzere 1. sınıftan 12. sınıfa kadar devam etmektedir. Resmî medreselerdeki din eğitimi programları Hanefi ve Caferi mezheplerine göre düzenlenmiştir. Bu tür medreselerin bütün masraflarını devlet karşılamaktadır.⁸

Devlet tarafından yetiştirilen ulema ile özel medreselerde okumuş ulema arasında büyük bir fark olduğu görülmektedir. Özel medreselerde eğitim görenler Afganistan din adamları arasında hâlâ çoğunlukta olup geleneksel değerlere bağlılıklarıyla ön plana çıkmaktadırlar. Devlet okullarında eğitim gören ulema ise daha modern ve ülkenin önde gelen politikacılarıyla daha yakın ilişki içindedirler. Bu arada her iki eğitim kurumu arasındaki farkın dini-laik ayırımıyla bir alakasının olmadığı da görülmektedir. Devlet tarafından kurulan eğitim kurumları şehir ve büyük kasabaların haricinde bulunmazken, özel medreseler hemen hemen tüm ülkede faaliyet etmektedirler (Roy, 1990: 80-81). Özel medreselerde eğitim gören mollalar, kendilerine pekiyi bir gözle bakmayan hükûmet okullarındaki öğretmenler ve halkın yeni tahsil görmüş kesimiyle de bir başka açıdan rekabet içindeydiler. Ama Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesiyle birlikte üniversite ve devlet okullarıyla medreselerin konumu ve statüsü yer değiştirmiştir. Eskiden devlet memuru olmak için üniversite mezunu olmak gerekirken, artık resmi kurumlarda çalışmak için medresede okumuş olmak daha avantajlıdır. Taliban'ın 16 Eylül 2021'de ilan ettiği kabine üyeleri ve ülkenin genelinde tayin ettiği kişilerin isminin başında veya sonunda molla ve Mevlevi eklenmiş olması bunun bir göstergesidir. Taliban'ın Yüksek Eğitim Bakanı "Afganistan'da son yirmi yılda eğitim gören gençlerden hiçbir şey beklenmemesi gerektiğini söylemektedir. Afganistan'da eğitim düzeni baştan değiştirilerek, gençler değerlere göre yetiştirilmelidir. Taliban hükümetinde büyük yerlere gelen kişilerin büyük çoğunluğu üniversite mezunu olmayıp, din adamı ve din âlimidir".⁹

⁸Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı: <http://moe.gov.af/fa/page/2011:16.11.2017>.

⁹<https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58790619> (17.11.2021).

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

Eskiden sadece erkek çocuklara eğitim veren medreseler varken, yaklaşık on seneden beri, kızlara yönelik açılan resmî ve gayri resmî medreseler de yaygın olarak bulunmaktadır. Sadece Kabil'de Hac ve Evkaf Bakanlığına bağlı olan 120 medresede 49 bin kız öğrenci din eğitimi almaktadır. Bu şekilde kızlara yönelik açılan resmî ve gayri resmî medreseler genellikle büyük illerin şehir merkezlerinde mevcuttur.¹⁰

6. Camiler

Camiler İslam'ın başlangıcından günümüze kadar Müslümanların hayatında önemli bir konumdadır. Camiler toplumun farklı kesiminden, her yaş grubu ve seviyeden insanları bir araya getiren, insanları Allah'a kulluk bilinciyle kaynaştıran, birleştiren, dini bilgilerin, ibadetlerin usulüne uygun bir şekilde öğretilmesini sağlayan dini ve sosyal olan bir kurumdur. Camilerin temel fonksiyonu, Allah'a saygı ve yakınlığın bir ifadesi olarak içerisinde ibadet etmektir. Kur'an-ı Kerim'de: "Şüphesiz mescitler, Allah'a ibadet etmek içindir..."(Cin, 72/18) buyrulurken, camilerin öncelikle ibadet yeri olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında camiler Müslümanları dini, ahlaki, kültürel ve sosyal yönden geliştiren bir özelliği vardır. İslam'ın ilk asırlarından itibaren gelişerek bir medrese gibi görev yapan camilerde Müslümanlar tarafından bilinen dönemin bütün ilimleri okutulmuş (Yılmaz, 2016: 303-304).

Afganistan Hac ve Evkaf Bakanlığı, yaklaşık 30 sene süren savaş, istikrarsızlık ve ekonomik problemlerden dolayı günümüze kadar, cami ve imamlar konusunda fazla bir değişiklik yapamamıştır. Camiler, genellikle yurtiçi ve yurtdışındaki zenginler ya da mahalle sakinlerinin maddi yardımlarıyla yapılmaktadır. Cami imamları, mahalle sakinleri tarafından tutulup bölgeden bölgeye göre farklı maaş verilmektedir. Kırsal kesimdeki imamlara, halk hasattan (Buğday ve arpa gibi ürünler)'den yılda bir defa belli bir pay verirler. Şehirlerdeki imamlar ise, o camiye bağlı kişilerden aile bazında aylık veya yıllık belli bir miktar para karşılığında imamlık yapmaktadırlar. Bunların yanında çoğunlukla fitre sadakası ve kurban derileri de imamlara verilmektedir. Afganistan Hac ve Evkaf Bakanlığının verdiği bilgiye göre, ülkede yaklaşık 160,000 cami ve mescit olup bunlardan sadece 6,000 cami bakanlığa kayıtlıdır. Yaklaşık 3500 cami imamı

¹⁰ <http://moe.gov.af/fa/page/2011>: Beşerdost, N. (2017). (16.11.2017).

bakanlığa kayıtlı olup aylık 4,000 Afganistan parası (59 dolar karşılığında) maaş almaktadırlar. Geri kalan imamlar, ülkedeki ekonomik ve güvenlik sıkıntılardan dolayı devlet tarafından hiçbir şekilde maddi ve manevi destek almamaktadırlar.

Afganistan'da din eğitiminin yapıldığı en önemli merkezlerden biri cami ve mescitlerdir. Afganistan halkı da İslam diniyle tanıştıktan sonra ülkenin dört bir kenarında dini eğitimin öğrenimiyle meşgul olmuşlardır. Camiler bir taraftan dini ibadetleri yerine getirme ve bir taraftan da eğitim ve öğretim yerleri olmuşlardır (Kamgar, 2008: 13). “Molla, dinsel eğitimin sürekliliğinin bir ifadesi ve statü göstergesi olarak fonksiyonel rollere sahiptir” (Subaşı: 2014: 395). Tarih boyunca birçok âlim yetiştiren bu ilim merkezinde günümüzde de dini dersler verilmektedir. Camiler hâlâ her tarafta tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat dersi verilen ilim yuvası olarak devam etmektedir. Camilerde günümüzde üç çeşit din eğitimi verilmektedir.

Birincisi, her imamın görev yaptığı camiye bağlı cemaatin aile çocuklarını okutmaktadır. İmamlar köylerde genellikle cuma günleri hariç haftanın 6 gününde Kur'an-ı Kerim, dini kitapları okutmakta ve kısa sure ve aşırıları ezberletmekte, ilmihal ve temel dini bilgileri öğrencilere teker teker öğretmektedir. Çocuklar küçük yaştan itibaren camilere gidip önce Kelime-i Tevhit, Kelime-i Şehadet, dualar, kısa sureler daha sonra Kaide-i Bağdadî'den harf ve harekeleri öğrenmeye başlarlar. Kızlar ise sadece küçük yaşlarında camilere gidip dualar, sureler, inanç esasları ve temel dini bilgileri öğrenirler ve yanında da Kur'an- Kerim okurlar. İkincisi, meşhur âlimlerin bulunduğu bazı büyük camilere, fıkıh, tefsir, akait, hadis vs. ilimleri öğrenmek için değişik bölgelerden gelen öğrencilere dini eğitim verilmektedir. Üçüncüsü ise, namaz kılmak için gelen cemaate verilen, tefsir ve hadis dersleridir. Son yıllarda Afganistan'da yaygınlaşan sabah namazları sonrası ve özellikle Ramazan ayında Kur'an tercüme ve tefsir dersleri verilmektedir (Khwajamir, 2014: 219-220).

7. İlahiyat Fakülteleri

Afganistan'da ilk defa Şeriat (İlahiyat) Fakültesi 1951'de öğrencilerin kadim ve cedit/eski ve yeni ilimlerinin yanı sıra akli ve nakli ilimlerin de öğrenmeleri

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

amacıyla Kabil Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. Şeriat Fakültesi ilk başlarda öğretim görevlilerinin olmaması sebebiyle medreselerde gayri resmî bir şekilde dini eğitim gören ücretli/sözleşmeli hocalarla eğitim ve öğretime başlamıştır. Bu hocalar Afganistanlı öğrencilerin yurtdışındaki üniversitelerinden mezun olup Şeriat Fakültelerinde göreve başlayana kadar ücretli öğretmenler olarak tedrisle meşgul olmuşlardır (Kamgar, 2008: 51). İlk başlarda Afganistan Şeriat fakültelerinde Talimat-ı İslami ve Fıkhi kanun bölümleri bazılarında ise din kültürü ve ahlak bilgisi (Sakafat-ı İslami) bölümü de ilave edilmiştir (Khwajamir, 2014: 222). Kabil Üniversitesinde 1972 yılında ilk defa bilim dallarına göre ders açma/verme yöntemi başlayınca, her fakülte kendi ihtiyacına göre bilim dalları oluşturmuştur. Buna göre Şeriat Fakültesi de ilk başlarda 8 bölümden oluşan: 1. Tefsir, 2. Hadis, 3. Mukayeseli fıkıh ve kanun, 4. Batı kanunu, 5. Yabancı dil ve Arap dili, 6. Aklı bilimler, 7. İçtimai bilimler ve 8. Usulü fıkıh bölümleri oluşturulmuştur. Daha sonra 1978'de dönemin ihtiyacına göre tefsir ve hadis, fıkıh ve usulü fıkıh ve akide ve felsefe bölümleri de ilave edilmiştir. Günümüzde her şeriat fakültesinin imkânlarına ve ihtiyaçlarına göre bölümler mevcut olup Kabil Üniversitesi Şeriat Fakültesinde şu beş bölüm: 1. Akait ve Felsefe, 2. Talimatı İslami, 3. Fıkıh ve usulü fıkıh, 4. Tefsir ve 5. Sakafat İslami bölümleri bulunmaktadır.¹¹

Afganistan'da günümüzde 36 devlet üniversitesi ve 110 özel üniversite ve yüksekokul mevcuttur.¹² Bunlardan 11 özel üniversitede ve devlet üniversitelerinin çoğunda şeriat fakültesi bulunmaktadır (Khwajamir, 2014: 222). Afganistan'da şeriat fakültesi başta olmak üzere diğer bölümleri okumak için lise mezunu olup yılda bir defa yapılan Kankur (Üniversite yerleştirme) sınavından yeterli puan alması gerekiyor. 2017'de yapılan Kankur sınavına 169529 lise mezunu öğrenci girip bunlardan 60629 öğrenci devlet üniversitesini ve 31629'u ise devlet yüksekokullarını kazanarak farklı bölümlere yerleşmişlerdir.¹³ Geri kalan öğrencilerin az bir kısmına özel üniversitelerde indirimli okuma imkânı sağlanacaktır. Özel üniversitelerde okumak için hiçbir sınava girmek gerekmemektedir. Lise mezunu herkes istediği bölümü istediği yerde okuyabilmektedir.

¹¹ <http://ku.edu.af/fa/page/social-science/879/departments>: 20.11.2017

¹² <http://dailies.gov.af/site/anis/anis/interviewAF.html>: 20.11.2017

¹³ <https://da.azadiradio.com/a/28646556.html>: 21.11.2017

Sonuç

Afganistan % 99 Müslüman ve geleneksel bir dini yapıya sahip olduğu için yaklaşık 40 seneden beri ülkede devam eden savaş ve kargaşalara, hep bir dini boyut kazandırılarak molla ve Mevleviler dâhil edilmiştir. Ortaya çıkan çeşitli siyasi partiler ve dini hareketlerin tamamı Afganistan'ı işgalden kurtararak şeriat kurallarına uygun bir nizamla barış ve huzuru sağlamayı hedeflemişlerdir. Bu hedeflerine ulaştıkları zaman başta siyasiler olmak üzere molla ve Mevleviler kendi aralarında bir ihtilafa düşerek ülkenin ve Afganistan halkının bu durumlara düşmesine sebep olmuşlardır. Günümüzdeki Taliban hareketi ve mollalar da bundan istisna değildir. Afganistan'da son zamanlarda mollalar arasında mezhep taassubu ve dini uygulamadaki farklılıklardan kaynaklanan, Hanefi ve Selefi ulema arasındaki fikir ayrılıklar ve anlaşmazlıklar da toplumsal çatışmaları tetiklemektedir. Farklı etnik kökenlere mensup olsalar da aynı dine, aynı kitaba inanan mollalar ve Afganistan toplumu, tarih boyunca dini inanç ve dini değerlerine sahip çıkmışlardır. Fakat son zamanlarda mollalar küçük ihtilafları, farklılıkları büyütürerek, birbirlerine cephe alarak bölünmeleri, birbirlerini Vehhabilik ve benzeri şeylerle suçlamaları toplumun da bölünmesine, etnik çatışmalara sebep olmaktadır.

Afganistan'da geleneksel bir dini yapı mevcut olup bu geleneksel yapıyı dini liderler ve mollalar devam ettirmektedirler. Dolayısıyla molla ve Mevleviler olağanüstü özelliklere sahip olup toplumun bir grubu tarafından kutsal kişiler olarak bilinmektedirler. Afganistan halkı, mollaları dini ve manevi lider olarak kabul ettikleri için toplumsal ve siyasi konularda da onların görüşlerini desteklemektedirler. Özellikle köylerdeki okuma/yazması olmayan insanlar, siyasi ve toplumsal konularda dini liderlerin yönlendirmesine ihtiyaç duymakta ve hatta mollaların fikrini alarak, topluca hareket etmektedirler. Toplumun dini liderlere ve mollalara karşı duyduğu sonsuz güven ve gösterdiği saygı dolayısıyla mollaların her hareketi ve davranışı örnek niteliğindedir. Afganistan'da mollaların dini veya herhangi bir konuda söylediği sözünün tersi genellikle iddia edilemez. Dini konularda, geleneksel bir şekilde medreselerde okutula gelen, eski kitaplarda

Koshan, Aminullah. Afganistan’da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

yazılıp çizilen konuları farklı yorumlamak, tersini düşünmek ya da mollalarla tartışmak mümkün değildir.

Günümüzde ilmi, teknolojik gelişmeler ve sosyal şartların değişmesi karşısında dini ihtiyaçlar da artmaktadır. Mollalar ve Mevleviler günümüz şartlarına göre dini ve sosyo-kültürel problemleri tespit ederek çözüm üretmesi gerekmektedir. Toplumun dini ve manevi önderi konumunda olan mollalar dini alanlarda sorumlu olduğu kadar toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda da sorumludur. Fakat mollaların ve Taliban’ın toplumsal ve sosyo-kültürel problemlerin tespiti ve çözümü konusunda yetersiz olduklarını söylemek mümkündür. Çünkü dini konular dışında başka konularda uzman olmayan molla ve Mevleviler bütün devlet kurumlarının başına geçerek ülkeyi yönetmektedirler. Taliban ve mollalara göre her problemin çözüm merkezi din ve medrese olduğunu ifade edebiliriz.

Kaynakça

- Ahmadi, A. (2015). “Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler”, *İşgallerin Dini Yapıya Etkileri: Afganistan Örneği*, (Ed), Hayati Hökelekli ve Vejdi Bilgin, Bursa: Burfaş Matbaası, ss. 136-154.
- Çınarlı, Ö. (2009). *Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dihhudâ, A.E. (1931). *Luğatnâme*, Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları.
- Eyyübi, S.A. (2011). *Afganistan Der Yek Nigah*, Kabil: Risalet Yayınları.
- Hamidi, M.S. (2013). “Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti ve Ders Müfredatının Islah Önerisi”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, Muş: M.Ş. Ü. Yayınları.
- Hashimi, S.M. (2017). *Afganistan’da Cumhuriyet Sonrası (1973-2015) Din–Siyaset İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kamgar, J.R. (2008). *Tarih-i Maarif Afganistan*, Kabil: Bengah İntişarat-i Meyvend Yayınları.
- Kargun, V.G. (1986). *Afganistan Der Sal Ha-i Bist-ü Si*, Çev. Celalüddin Sidiki, Monu: Devlet Yayınları.
- Kaya, A. (2017). *Medrese Kökenli İmamlar İle İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi (Diyarbakır Örneği)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khwajamir, M. (2014). "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi", *Afganistan'da Din Eğitimi ve Öğretimi*, (Ed.), Abdulkadir Sylka ve Esen Sezen Kılıç, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 205-233.
- Köçer, M. (2004). *Türk-Afganistan İlişkileri (Emanullah Dönemi 1919-1929)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mazharı, N. (2013). *Günümüz Afganistan Medreselerinde Dini Eğitim*, İstem, Yıl: 11, Sayı: 21, ss. 265-303.
- Mohammadi, A. (2016). *Afganistan'da Dini Köktencilik'in Sosyolojik Alt Yapısı*, Toplum Bilimleri Altı Aylık Dergisi, C. 10, Sayı: 19, ss. 67-83.
- Muradi, S. (2015). *Afganistan Der Sedde-i Bistum Ez Abdurrahman Ta Karzai*, Kabil: İntişarati Sayit Yayınları.
- Müceddedi, F.G. (1997). *Afganistan Der Âhd-i Emanullah Han (1919-1929)*, Kaliforniya: Fermont Yayınları.
- Müjde, V. (2015). *Afganistan ve Taliban*, Kabil: Naşir Meyhen Kitap Furuşi.
- Oğuz, E. (2001). *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Kitapçılık Yayınları.
- Raşit, A. (2001). *Taliban, İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, Çev. Esadullah Şifayi, İstanbul: Everent ve Mozaik Yayınları.
- Resul, S. (1986). *Nigahi Beh Âhd-i Seltanet Emami*, Kabil: Kumite-i Ferhengi İttihad-i İslami Mücahidin-i Afganistan.

Koshan, Aminullah. Afganistan'da Mollalar ve Taliban İlişkisi.

- Roy, O. (1990). *Afganistan'da Direniş ve İslam*, Çev. Mustafa Kadri Orağlı, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Selim, Y. (2004). *Afganistan ve Dostum*, 1. Baskı, Ankara: Hiler Yayınları.
- Subaşı, N. (2014). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Wach, J. (1990). *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları.
- Yıldırım, E. (1999). *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Yayınları.
- Yılmaz, H. (2016). "Din Eğitimi El Kitabı", *Cami Eksenli Din Eğitimi*, (Ed.), Recai Doğan ve Remzi Ege, 4. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, ss. 303-330.
- Zengin, Z.S. (2012). "Din Eğitimi El Kitabı", *İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim*, (Ed.), Recai Doğan ve Remzi Ege, Ankara: Grafiker Yayınları, ss. 17-37.
- <http://moe.gov.af/fa/page/2011>: Beşerdost, N. (2017). (Erişim Tarihi: 16.11.2017).
- <http://ku.edu.af/fa/page/social-science/879/departments>: (Erişim Tarihi: 20.11.2017).
- <http://dailies.gov.af/site/anis/anis/interviewAF.html>: (Erişim Tarihi: 20.11.2017).
- <https://da.azadiradio.com/a/28646556.html>: (Erişim Tarihi: 21.11.2017).
- <https://da.azadiradio.com/a/25151570.html>: (Erişim Tarihi: 11.09.2021).
- <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=163275>: (Erişim Tarihi: 08.11.2021).
- <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58790619>: (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- <https://subhe kabul.com/%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D8%A8%D8%B3%D8%B1%D8%AF%D8%A8%DB%8C%D8%B1/interview-with-gen-muradali-murad-part3/>: (Erişim Tarihi: 12.09.2021).